

Franciszek Gołębski

GEOKULTUROWY MODEL W BADANIACH STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH

1. Przestrzenne uwarunkowanie kultury

Podjęmując próbę wyjaśnienia relacji, jakie zachodzą w przypadku sfery aksjologicznej w odniesieniu do procesów społecznych, w tym także politycznych, należy wyjść od podstawowego rozgraniczenia występującego w pojmowaniu przestrzeni, w kategoriach: naturalnej i symbolicznej (idealnej). Pierwsza z nich odnosi się do wymiaru geograficznego, a więc do występujących naturalnych uwarunkowań przestrzennych dotyczących ziemskiego globu i jego poszczególnych części, a także do wymiaru kosmicznego, a więc pozycji ziemi w stosunku do układu słonecznego oraz jeszcze szerszego galaktycznego. W rozwoju ludzkości przestrzeń naturalna miała istotne znaczenie dla powstawania i tworzenia się warunków ludzkiego bytowania. W przypadku społeczeństw prehistorycznych można obserwować początkowo szczególnie silne związki zachodzące między człowiekiem a jego otoczeniem naturalnym. Jest on w dużym stopniu integralną częścią tego środowiska. Dopiero stopniowe wyodrębnianie się od środowiska naturalnego spowodowało powstawanie coraz bardziej samodzielnych form ludzkiego bytowania, połączonych z czasem ze zdolnością wyrażania swojego stosunku do niego. Znalazło to odbicie w specyficznym procesie odgraniczania tego, co wewnętrzne, od tego, co zewnętrzne. W okresie występowania silnych związków ze środowiskiem naturalnym człowiek był integralną częścią owych rytmów występujących w naturze. To właśnie one przejawiały się w formach jego egzystencji. Powstająca i rozwijająca się kultura ludzka stała się przede wszystkim stopniowym procesem wyodrębniania się ze środowiska naturalnego¹.

---

¹ Termin łaciński „kultura” ma swoje bezpośrednie konotacje z procesem odnoszącym się do uprawy, pielęgnacji, a więc zawiera w sobie odniesienie do natury. Dopiero z czasem termin ten zaczął być stosowany w odniesieniu do sfery duchowej działalności człowieka.

Magiczna i mityczna faza rozwoju kultury ludzkiej wskazuje na postępujący proces wyodrębniania się człowieka z jego ścisłych więzów z naturą². Pierwsza z nich wskazuje na dążenie do posługiwania się siłami natury, druga na wewnętrzne przeżywanie i wyrażanie w postaci imaginatywnej stosunku człowieka do sił natury. W obydwu przypadkach siły natury są ujmowane w sposób realny oraz najczęściej personifikowane. Stwarzało to warunki do nadawania stosunkom przestrzennym charakteru zgodnego z magicznym względnie mitycznym ujmowaniem natury. Jest rzeczą charakterystyczną, że istnieje w tym zakresie ogromne bogactwo i różnorodność w ujmowaniu stosunków przestrzennych w poszczególnych kulturach ludzkich. Przejawiają się one często w odmiennych formach, zawierających także swoje sakralne odniesienia. Sakralizacja stosunków przestrzennych jest procesem charakterystycznym dla poszczególnych kultur i odgrywa w nich szczególnie istotną rolę³. Relacja człowiek – przestrzeń ma specyficzne znaczenie. Nadal bowiem człowiek pozostaje pod istotnym jej wpływem. Ona wyznacza charakter jego działania, wiążąc go z obowiązującymi warunkami, z których nie może się on jeszcze wyzwolić. Stosunki przestrzenne są również podstawą do pojmowania świata i procesów w nim zachodzących. Wpływają one bezpośrednio na formy działania człowieka, przejawiające się w jego zewnętrznej aktywności, organizacji życia zbiorowego, religii, sztuce.

Dopiero przejście do fazy kultury intelektualnej, opartej na podstawach abstrakcyjnego myślenia zmieniło w istotny sposób dotychczasowy stosunek do natury. Nauka stała się podstawą także do nowego ujmowania stosunków przestrzennych. Kultura intelektualna zwolna zastępowała, choć nie do końca, dotychczasowe podejście teoretyczne i praktyczne do przestrzeni. Przestrzeń zaczęła stopniowo tracić swój bezpośrednio przeżywany charakter na rzecz ujęcia czysto abstrakcyjnego, dającego się wyrazić w czysto matematycznych relacjach, bez potrzeby odwoływania się do zawartych w niej form wyobrażeniowych oraz sił, które zaczęły być traktowane w sposób zdecydowanie abstrakcyjny. Geografia stała się nauką opierającą się na czysto racjonalnych przesłankach. Została pozbawiona tych elementów, które nosiły pozaracjonalny charakter, związany jeszcze z dawnym sposobem ujmowania relacji przestrzennych.

W okresie nowożytnym relacje między stosunkami przestrzennymi a formami życia ludzkiego, a zwłaszcza zbiorowego były jednak nadal uwzględniane i badane. Dało to asumpt do pojawienia się podejścia związanego z paradygmatem geopolitycznym, a więc tym, który nawiązuje do związków, jakie zachodzą między relacjami przestrzennymi a formami władzy państwowej, a także stosunkami międzynarodowymi. Powstała więc określona koncepcja, która stara się wykorzystać wiedzę o prze-

² Na gruncie badań z zakresu antropologii kulturowej wskazuje się na magiczne i mityczne formy egzystencji ludzkiej, a także na ich znaczenie dla tworzenia się i rozwoju zróżnicowanych form kultury.

³ Na znaczenie *przestrzeni sakralnej* zwraca uwagę Mircea Eliade. Zauważa on, że w procesie kształtowania się kultur pojawiają się odmienne formy odnoszące się do przestrzeni, której nadawane są znamiona sakralności. Por. M. Eliade, *Sacrum i profanum*, Warszawa 1997.

strzeni w celu wyjaśniania przy jej pomocy zjawisk zachodzących w sferze społecznej. Paradygmat geopolityczny jest tego charakterystycznym przykładem.

2. Geokultura jako pojęcie analityczne

W analizach dotyczących stosunków międzynarodowych można spotkać wiele ujęć metodologicznych, dających podstawę do budowy koherentnej teorii. Przyjęte założenia metodologiczne w dużym stopniu determinują zakres i przedmiot badań oraz wpływają na efekty samych badań. W miarę rozwoju dyscypliny naukowej stosunków międzynarodowych pojawiło się wiele zróżnicowanych ujęć metodologicznych. Spowodowało to również wykształcenie się odmiennych szkół preferujących autonomiczne założenia badawcze.

Do jednego z najbardziej kontrowersyjnych ujęć w badaniach nad stosunkami międzynarodowymi należy niewątpliwie zaliczyć paradygmat geopolityczny. Po dziś dzień występują często ostre spory wokół samego terminu geopolityka, a zwłaszcza odnośnie do podejścia geopolitycznego w badaniach stosunków międzynarodowych⁴. Najczęściej spotykanym kontrargumentem jest ten odmawiający geopolityce walorów naukowości. Uważa się bowiem, że model geopolityczny nie spełnia podstawowych założeń metodologicznych i merytorycznych, pozwalających uznać go za podstawę adekwatnych badań. Najczęściej spotykanym zarzutem w tym względzie jest twierdzenie, że geopolityka ma bardziej charakter ideologiczny niż naukowy oraz że jej podstawowe tezy nie pokrywają się z wymogami stawianymi przed przesłankami natury naukowej. Ponadto wskazuje się na fakt związków koncepcji i doktryn wyrosłych na gruncie geopolitycznym z tradycjami imperialnymi.

Zwłaszcza w Rosji po rozpadzie *imperium sovieticum* paradygmat geopolityczny został włączony do badań stosunków międzynarodowych, zastępując dotychczas obowiązujące podejście oparte na założeniach marksistowskich. Pojawiająca się „pustka” metodologiczna i badawcza została wypełniona w dużym stopniu właśnie przez przyjęcie podejścia geopolitycznego. Pojawiło się wiele ośrodków badawczych oraz publikacji nawiązujących do ujęcia geopolitycznego. Także w oficjalnym języku ośrodków władzy często można spotkać argumenty odwołujące się do języka geopolityki⁵.

---

⁴ Wprowadzenie do współczesnego języka pojęcia *geopolityka* najczęściej bywa przypisywane szwedzkiemu autorowi Rudolfowi Kjellenowi. Do czołowych teoretyków, którzy podjęli zagadnienia geopolityczne można niewątpliwie zaliczyć takich autorów, jak: Friedrich Ratzel, Alfred Mahan, Halford Mckinder, Karl Haushofer.

⁵ Paradygmat geopolityczny zyskał w Rosji duży oddźwięk w sferach akademickich, przyjmując różnorodne formy wyrazu. Do najbardziej prominentnych przedstawicieli kierunku geopolitycznego w Rosji należy Aleksander Dugin, który próbuje łączyć działalność teoretyczną z praktyką. Był on założycielem stowarzyszenia „Arktogeja”, którego jednym z podstawowych celów stało się propagowanie idei eurazjatyizmu.

Jeżeli chodzi o Zachód to również w latach 90. XX w. wzrosło zainteresowanie analizami geopolitycznymi, które zresztą nie zostało całkowicie wyeliminowane w okresie powojennym. W Stanach Zjednoczonych występowały tego typu analizy i odwoływanie się do argumentów geopolitycznych, zwłaszcza w badaniach dotyczących globalnej perspektywy oraz prób ustalania priorytetów amerykańskiej polityki zagranicznej⁶. W Europie Zachodniej, gdzie termin geopolityka był kojarzony zwłaszcza z nazistowską polityką imperialną i gdzie w związku z tym uznawano najczęściej argumenty geopolityczne za pozbawione podstaw naukowych, wyraźnie wzrosło zainteresowanie tego typu analizami. Dotyczyło to także Niemiec (zwłaszcza po zjednoczeniu), gdzie ponownie zaczęto nawiązywać do paradygmatu geopolitycznego⁷.

Ten ponowny zwrot w kierunku analiz typu geopolitycznego był niewątpliwie związany z koniecznością wyjaśniania nowej jakościowo sytuacji międzynarodowej, jaka powstała w wyniku rozpadu systemu dwubiegunowego, który stracił rację bytu. Ale nawet odnosząc się do logiki dwubiegunowości można wyraźnie spostrzec, że w rzeczywistości zawierał on *implicite* określone elementy zaczerpnięte z myślenia w kategoriach geopolitycznych⁸.

Wśród licznych modeli badawczych, które można znaleźć w analizach typu geopolitycznego, do jednego z ciekawszych, stosunkowo mało zbadanych i stosowanych w praktyce, należy zaliczyć ten, który odnosi się do sfery kulturowej. Na fakt uwarunkowań przestrzennych w stosunku do procesów kulturotwórczych zwracano już dawno uwagę. Przy czym czynnik geograficzny (ukształtowanie terenu, morski lub lądowy charakter lokalizacji danej grupy społecznej itp.) był uwzględniany w różnorodnych ujęciach dotyczących badań nad społecznością. Przydawanie konkretnym miejscom znaczenia symbolicznego, związanego z historią danej społeczności, było też wykazywane w badaniach etnograficznych, kulturoznawczych czy socjologicznych. Sakralizacja przestrzeni powodowała, że odgrywała ona szczególną rolę w poszczególnych kulturach ludzkich. Stąd też łączenie czynnika związanego z przestrzenią naturalną (geograficzną) ze sferą aksjologiczną nie było czymś odosobnionym.

Pojawienie się terminu „geokultura” ma jednak odrębne znaczenie i nie może on być analizowany zgodnie z tradycyjnymi ujęciami charakterystycznymi dla poszczególnych dyscyplin nauk humanistycznych. Sugeruje on bowiem szczególnego rodzaju

---

⁶ Tradycje geopolityczne w USA związane są z koncepcjami wypracowanymi przez admirała Thomasa Mahana, który jako jeden z pierwszych zwrócił uwagę na znaczenie czynnika morskiego dla możliwości budowy potęgi imperialnej państwa amerykańskiego. Do nowszej generacji amerykańskich geopolityków można zaliczyć Nicolasa Spykmana, zwolennika globalnego zaangażowania się USA w świecie oraz wielu amerykańskich badaczy stosunków międzynarodowych, związanych zwłaszcza ze szkołą realistów.

⁷ Można przykładowo powołać się na pracę niemieckiego autora omawiającego szeroko znaczenie paradygmatu geopolitycznego: H. Brill, *Geopolitik heute. Deutschlands Chance?*, Ullstein, Berlin 1994.

⁸ Samo pojęcie *biegun* ma określone skojarzenia natury geograficznej. Odnosi się ono bowiem do konkretnej sfery przestrzennej, a przecież paradygmat geopolityczny przyjmuje za punkt wyjścia właśnie relacje przestrzenne. To właśnie one – w myśl założeń geopolitycznych – determinują odpowiednie zachowanie aktora na scenie międzynarodowej.

relację, jaka zachodzi między przestrzenią naturalną a przestrzenią symboliczną. Ta ostatnia wiąże się bowiem bezpośrednio ze sferą kultury. To właśnie przestrzeń symboliczna jest nośnikiem określonego systemu wartości, charakterystycznego dla danej grupy społecznej, pozostając jednocześnie związaną w określony sposób z przestrzenią naturalną. W pojęciu „geokultura” ta relacja jest jednoznacznie zawarta. Zawartość pojęciowa tego terminu wskazuje wyraźnie na współzależność obydwu wymiarów przestrzennych – naturalnego i symbolicznego, mimo wyraźnych różnic zachodzących między nimi.

Należałoby w związku z tym zastanowić się nad uwarunkowaniami teoretycznymi, jakie legły u podstaw pojawienia się terminu „geokultura”. Jednym ze znaczących ujęć tej problematyki są poglądy francuskiego teoretyka Christiana Daudela⁹. Autor wychodzi w swoich rozważaniach od rozróżnienia trzech podstawowych terminów: „geografia”, „geopolityka” i „geostrategia”. Celem tego rozróżnienia jest wskazanie na odrębne stanowisko epistemologiczne i merytoryczne, leżące u jego podstaw. Każda wiedza, w tym także geograficzna, ma swoje uwarunkowania epistemologiczne. Dotyczą one zdolności poznawczych odnoszących się do przestrzeni, która jest w tym przypadku traktowana jako punkt wyjścia dla dalszych analiz. Stosunek do przestrzeni i miejsce w niej człowieka jest jednym z podstawowych atrybutów egzystencjalnych, mających głębokie osadzenie w sferze zarówno codziennego wymiaru ludzkiego bytowania, jak i w jego refleksji dotyczącej otaczającej go rzeczywistości. Stąd też przestrzeń dla rozwoju historycznego ma istotne znaczenie dla działalności człowieka i jego stosunku do świata.

Jedną z pierwszych form świadomej refleksji człowieka w stosunku do przestrzeni jest właśnie geografia. W starożytności pojmowana jako próba „opisania ziemi” (grec. $\gamma\eta$ – $\gamma\rho\alpha\phi\omega$) rozwijana następnie w ciągu wieków i zyskująca swoje własne podstawy metodologiczne i badawcze.

W ujęciu Ch. Daudela termin „geografia” w swojej podstawowej formie (paradygmacie początkowym) odnosi się do lokalizacji danej przestrzeni, zdolności do jej rozróżniania, a więc jej dzielenia. Osiągając status logiki intelektualnej, geografia ma swoje osadzenie kulturowe, a więc jest w określony sposób determinowana przez istniejący stan wiedzy, a także warunki, w których się rozwija. W wymiarze funkcjonalnym oznacza to zetknięcie człowieka z terytoriami, a więc z już określonymi przez niego formami przestrzennymi, uzyskującymi dane znaczenie. W ostatecznie pojmowanym celu oznacza to zachowanie kontroli nad terytorium i zdolność do zarządzania nim¹⁰.

„Geopolityka” opiera się głównie na określeniu systemu lub systemów społeczno-politycznych w danej przestrzeni naturalnej. Jest to jej początkowy paradygmat.

⁹ C. Daudel, *Geographie, Geopolitique et Geostrategie Les Termes de l'Echange*, „Strategique” 1991, nr 50, s. 31–56.

¹⁰ Wyraźnie zaznaczają się dwie podstawowe funkcje w odniesieniu do przestrzeni. Pierwsza z nich nosi głównie poznawczy charakter, skierowany na badanie przestrzeni; druga ma charakter pragmatyczny, ukierunkowany na wykorzystanie przestrzeni do celów adekwatnych dla danej kultury.

Chodzi więc o wprowadzenie pojęcia „polityczności” do analizy przestrzennej. Przyjmując tego typu założenie ujawnia prostą zależność, jaka występuje między daną przestrzenią naturalną a procesami politycznymi oraz istniejącymi systemami politycznymi. Oznacza to przyjęcie modelu deterministycznego. W ścisłym znaczeniu układ przestrzenny wpływa na funkcjonowanie i charakter danego systemu lub systemów politycznych. W sferze intelektualnej tego typu model dotyczy analiz sfer: dyplomatycznej, prawnej i społeczno-ekonomicznej. Na tym tle rysuje się dopiero problematyka funkcjonalna, odnosząca się do teorii działania politycznego i stosunków między aktorami, a ostatecznym celem jest gra na „światowej szachownicy”. Tak więc w podejściu Ch. Daudela „geopolityka” jest ujmowana w tradycyjnym rozumieniu, jako koncepcja o charakterze deterministycznym. Przestrzeń traktowana jest jako podstawa dla egzystencji konkretnych jednostek politycznych, których możliwości działania w dużym stopniu pozostają funkcją ich położenia przestrzennego. Narzędzia służące prowadzeniu polityki, a więc dyplomacja, służą do rozgrywania tej skomplikowanej gry uwarunkowanej czynnikami przestrzennymi.

Z kolei „geostrategia” jest ujmowana w swoim początkowym paradygmacie głównie z punktu widzenia konfliktu¹¹. Na poziomie konceptualizacji odnosi się przede wszystkim do operowania pojęciem „siły”. Natomiast w wymiarze funkcjonalnym chodzi o planowanie działań strategicznych, a ostatecznym celem pozostaje bezpieczeństwo i obrona.

Tak więc w rozumieniu francuskiego autora, uwarunkowania przestrzenne działalności człowieka oraz możliwości rozwoju ludzkiej cywilizacji dają się ująć w powyższych kategoriach geografii, geopolityki i geostrategii. Christian Daudel, odwołując się do innego autora francuskiego Jeana Duvignaud’a, cytuje jego wypowiedź: „Refleksja nad przestrzenią jest po prostu analizą życia”¹², i od siebie dodaje: „W przeciwieństwie do przeszłości przyszłość powinna należeć do *homo spatialis*, profilu rozwojowego *homo sapiens*. Geograf, geopolityk, geostrateg są gatunkiem *homo spatialis*, związani ze sobą, ale też odrębni, wrażliwi na wszelkie realności geoprzestrzenne”¹³.

Francuski autor w swoich rozważaniach zastanawia się też nad możliwością zmiany podstawowego paradygmatu geopolitycznego w kierunku geokultury. Jego projekt obejmuje podział na trzy podstawowe działy sfery geokulturalnej. Zalicza on do niej geozofię, geopraxis i geowiedzę. Co jest podstawą tego typu podejścia? Otóż Ch. Daudel jest zdania, że we współczesnej epoce wiedza o relacjach przestrzennych

---

¹¹ Pojęcie „konfliktu w naukach społecznych” ma zróżnicowane rozumienie, związane z przyjętymi założeniami wstępnymi, charakterystycznymi dla danej dyscypliny badawczej. W przypadku badań stosunków międzynarodowych pojęcie „konfliktu” zależy od odpowiednich założeń metodologicznych i teoretycznych. W przypadku podejścia geopolitycznego ujawnia się wyraźnie w tym zakresie założenie deterministyczne. Siła jest traktowana jako stały element występujący w systemie międzynarodowym.

¹² C. Daudel, op.cit. s. 53.

¹³ Ibidem.

powinna rozwijać się w kierunku jej bardziej powszechnego, ale zarazem epistemologicznie złożonego aspektu. Człowiek, poznając rzeczywistość w jej przestrzennym wymiarze poszerza stan swojej świadomości, przekraczając tym samym dotychczasową pozycję poznawczą. Wymaga to jednak szerszego pojmowania przestrzeni, nie tylko w kategoriach czysto matematycznych (kartezjanizm), ani także w znaczeniu kantowskim, kiedy jest ona redukowana jedynie do apriorycznych form naszej naoczności.

Czym jest w takim razie geozofia? Według francuskiego autora, to głównie projekcja przestrzenna myśli i działania. A więc jest to zdecydowanie podmiotowe podejście, zakładające zdolność podmiotu do projektowania, „ekspandowania”, transcendowania w sferze myślowej. Przestrzeń nie jest więc w tym przypadku pojmowana jedynie w kategoriach materialnych, ale także jako efekt wysiłku intelektualnego. Myśli nadaje się w tym przypadku także wymiar przestrzenny. Intelektualnym zapleczem tak pojmowanej geozofii jest w rozumieniu francuskiego autora – filozofia. To właśnie na jej gruncie może rozwijać się proponowana dyscyplina badawcza, której funkcjonalnym wymiarem staną się wypracowane w wyniku analiz filozoficznych teorie oraz formułowane tezy badawcze. Celem zaś owej dyscypliny będzie wiedza o przestrzeni, oparta przede wszystkim na podejściu intelektualnym.

Następuje więc w tym przypadku swoiste przejście od geografii do geozofii. Powstała w okresie antycznym dyscyplina, której zadaniem stało się „opisywanie ziemi”, a więc badanie relacji przestrzennych w istniejącej rzeczywistości naturalnej (materialnej), ulegała w późniejszym okresie rozwoju daleko idącym przekształceniom, przynosząc coraz to doskonalsze i bardziej precyzyjne efekty, m.in. w postaci kartograficznej, aż do zdjęć satelitarnych ziemi i jej poszczególnych obszarów. W znaczeniu materialnym ziemia stawała się więc coraz dokładniej „opisana”. Koncepcja geozofii jest próbą przejścia na inny poziom poznawczy, jeżeli chodzi o wiedzę przestrzenną. Określenie Ch. Daudela „projekcja przestrzenna myśli” zawiera w sobie wyraźne wskazanie na kierunek następującej transformacji. Autor dokonuje w tym przypadku zasadniczego przesunięcia punktu ciężkości ze sfery opartej na bezpośrednim doświadczeniu empirycznym (obserwacja) jako warunku wstępnego do prowadzenia badań nad „opisywaniem ziemi” na rzecz projekcji intelektualnej (myślowej). Chodzi o zmianę podstawowego nastawienia poznawczego. Przy czym nie chodzi w tym przypadku o odrywanie wiedzy przestrzennej od realiów świata zewnętrznego i zamykanie się jedynie w sferze sterylnych koncepcji intelektualnych, ale o budowę adekwatnej wiedzy na temat relacji przestrzennych, opartych na założeniach filozoficznych. W rozumieniu Ch. Daudela, jest to właściwy kierunek rozwoju wiedzy przestrzennej, adekwatny do współczesnej epoki, uwypuklający w sposób wyraźny owo pojmowanie człowieka jako *homo spatialis*.

Dalszym rozwinięciem geozofii jest geopraxis, która pojmowana jest jako dyscyplina służąca wyodrębnianiu przedmiotów i terytoriów, a więc odwołująca się także do wymiaru naturalnego. Pojęcie „przedmiotu przestrzennego” może być pojmowane

w różnorodny sposób. Może ono bowiem dotyczyć także przedmiotów naszej myśli, a więc na poziomie idealnym. To samo można się także odnieść do pojęcia „terytorium”. Może ono być jedynie przedmiotem rozważań intelektualnych i podlegać swoistemu procesowi nadawania mu znaczenia idealnego, które następnie może mieć przełożenie na sferę polityczną. W przypadku geopolityki właśnie o tego typu przełożenie chodzi. Określona przestrzeń w sensie naturalnym nabiera znaczenia politycznego, staje się przedmiotem konceptualizacji i podstawą dla konkretnego działania. Jego skutki są widoczne w sferze stosunków międzynarodowych. Doktryna polityczna nawiązująca do założeń geopolitycznych wspiera się na tego typu przesłankach. W przypadku geozofii proces ten dokonuje się na poziomie filozoficznym, a więc głównie na projekcji przestrzennej myśli.

Na poziomie geopraxis dokonuje się zderzenie między myślowymi projekcjami przestrzennymi a praktyką. Jest to swoisty typ dialektycznego sprzężenia między teorią a praktyką. Chodzi o podejście badawcze, które pozwala na dokonywanie złożonych, a zarazem subtelných analiz, które na poziomie funkcjonalnym umożliwiają ustalanie układów przestrzennych w ich wzajemnych uwarunkowaniach. Pozwala to na dokonywanie podstawowych ustaleń odnoszących się do procesów społecznych i politycznych, zachodzących w rzeczywistości zewnętrznej, ale mających swoje uwarunkowania wynikające z faktu istnienia sfery idealnej, znajdującej swój zasadniczy punkt odniesienia do *homo spatialis*.

Celem geopraxis jest możliwość wykazania istnienia chaosu i równowagi systemów przejawiających się w przestrzeni. Rozpatrując występowanie określonych systemów przestrzennych można wskazać na ich niestabilność bądź zrównoważenie. W analizie procesów przestrzennych te dwie kategorie występują na zróżnicowanych poziomach analitycznych i odnoszą się do poszczególnych dziedzin wiedzy. Ustalenie, który system jest stabilny (zrównoważony), a który podlega „chaotyzacji”, uniemożliwiającej ustalenie zasad jego funkcjonowania, należy do najbardziej elementarnych zagadnień poznawczych, ale także mających znaczenie praktyczne. Analiza układów przestrzennych z punktu widzenia ich „schaotyzowania” względnie zrównoważenia jest podstawowym zadaniem pojawiającym się przy próbie ustalenia funkcjonowania procesów na poszczególnych płaszczyznach: politycznej, gospodarczej, militarnej, kulturowej. Odpowiednie wyniki analizy pozwalają na ustalanie znaczenia, charakteru, przebiegu procesów zachodzących w złożonej sieci powiązań przestrzennych.

Jako trzeci wymiar tak pojmowanego podejścia pojawia się, w ujęciu francuskiego autora geowiedza (*geo-science*). Jest ona efektem podjętych uprzednio założeń o charakterze metodologicznym. Punktem wyjścia jest w tym przypadku powszechność (uniwersalność) wiedzy przestrzennej. Oznacza to, że wykracza ona poza wszelkie ograniczenia wynikające z zakresu przedmiotowego. Dotyczy ona całości sfery przestrzennej, ujmowanej zgodnie z założeniami geozofii i geopraxis. Wspierając się na paradygmacie filozoficznym uzyskuje swój status ontologiczny charakteryzujący się uniwersalnością, nie jest więc ujęciem szczegółowym. W swojej logice intelektu-

alne] nosi charakter naukowy, pozbawiony dowolności, ale poddany rygorom ścisłego myślenia. Wychodząc z ogólnych założeń i dążąc do zachowania uniwersalności wspierać się musi na podejściu interdyscyplinarnym, wykorzystując dane pochodzące z poszczególnych dziedzin nauki, nie tracąc jednakowoż swojego powszechnego charakteru. Celem tak rozumianego podejścia jest wiedza geoprzestrzenna (*geo-spatiale*) rozumiana jako narzędzie badawcze służące prezentacji i eksplanacji.

Tak więc w projekcie badawczym Christiana Daudela zarysowane zostało całościowe podejście do propozycji mającej na celu skierowanie istniejącego paradygmatu geopolitycznego w stronę geokultury. Jest to niewątpliwie interesująca propozycja, której podstawowym celem jest nadanie nowego statusu badaniom nad stosunkami przestrzennymi, wykraczającymi poza dotychczas przyjęte tradycyjne założenia, ukształtowane głównie na przełomie XIX i XX w., kiedy powstawały zręby współczesnej geopolityki. Ambicją Ch. Daudela jest dokonanie zwrotu w kierunku stworzenia warunków z jednej strony do zmiany pola badawczego, a z drugiej – utrzymanie zasad racjonalności analitycznej.

Niewątpliwą wartością dokonanej przez Ch. Daudela analizy jest zwrócenie uwagi na złożoność problematyki dotyczącej badań czynników przestrzennych. Jego koncepcja *homo spatialis* wskazuje na próbę uniwersalizacji podejścia do wymiaru przestrzennego w badaniach naukowych. Nie da się bowiem uniknąć podstawowego uwarunkowania, jakim jest powszechność czynnika przestrzennego w warunkach rozwoju społecznego, co było znane już w starożytności. W sferze refleksji człowieka i budowy ludzkiej wiedzy był on i jest ujmowany z różnych punktów widzenia. Koncepcja francuskiego teoretyka dotycząca potrzeby tworzenia nowych podstaw dla wiedzy przestrzennej wydaje się w tym kontekście niepozbawiona konkretnych wartości poznawczych i metodologicznych. W jego zamierzeniu znajduje się niewątpliwie dążenie do tego, aby odejść od prostego determinizmu, jaki pojawiał się niejednokrotnie w badaniach nad przestrzennymi uwarunkowaniami procesów społecznych, a co można także zaobserwować w niektórych stanowiskach występujących na gruncie geopolityki.

3. Paradygmat geokulturowy w badaniach stosunków międzynarodowych

Stosowanie podejścia geokulturowego do wyjaśniania procesów polityczno-społecznych znajduje swoje odbicie w odmiennych modelach służących do opisywania i konceptualizowania konkretnej rzeczywistości. W tego typu modelach posługiwanie się czynnikiem przestrzennym łączy się najczęściej z czynnikiem czasowym. Wynika to z procesualnego charakteru powstawania, rozwoju i zaniku konkretnych kultur. Żadna z nich nie ma wymiaru pozaczasowego, ale realizuje się w określonym przedziale czasowym. Przy czym chodzi w tym przypadku o czas kulturowy, a nie fizyczny,

który jest stosowany w celach pomiarowych w naukach ścisłych¹⁴. Czas kulturowy ma swoje charakterystyczne cechy odmienne od czasu fizykalnego. Kultury mierzone są własnym rytmem czasowym¹⁵.

Przestrzeń kulturowa charakteryzuje się również odmiennymi cechami niż przestrzeń naturalna. Nie podlega ona bowiem jednoznacznie dającym się określić wymiarom przestrzennym. Jest plastyczna, ma zdolność do rozszerzania się i kurczenia. Występują też w przypadku przestrzeni kulturowej charakterystyczne obszary peryferyjne, które charakteryzują się zdolnością do wzajemnego przenikania się, trudne do jednoznacznego rozgraniczenia¹⁶.

Podstawowy problem ontologiczny całości i części w przypadku przestrzeni kulturowej jest szczególnie złożony. Wynika to bowiem z trudności jednoznacznego ustalenia autonomiczności i samodzielności danego obszaru kulturowego. Sposób istnienia danej przestrzeni kulturowej oraz jej granice przestrzenne nie są łatwe do jednoznacznego ustalenia ze względu na dynamiczny, plastyczny ich charakter¹⁷. Nie mniej na gruncie badań nad kulturami i cywilizacjami można spotkać się z próbami podejmowanymi na rzecz wyodrębniania poszczególnych autonomicznych jednostek, mających swoje uwarunkowania przestrzenne. To właśnie one mogą być utożsamiane z przestrzenią kulturową, w momencie uznania ich za autonomiczne. Czynnikiem czasowy jest tym, który pozwala na mierzenie ich trwałości, względnie krótkotrwałości. Jedne z nich mogą bowiem mieć zdolność istnienia przez dłuższy okres, inne nie wykazują tych właściwości.

Geokulturowe uwarunkowania przejawiają się w istnieniu różnorodnych form. Dotyczy to przede wszystkim ich zakresu przestrzennego. Można w tym przypadku zakładać istnienie niewielkich lokalnych przestrzeni kulturowych po globalną przestrzeń kulturową. Te pierwsze są związane najczęściej z rozwojem społeczności lokalnych, które istnieją w warunkach zamkniętości. Tym, co najczęściej sprzyja owej postaci zamkniętości jest przestrzeń naturalna, a więc trudno dostępne obszary górskie, doliny, dżungle, odgradzone od lądu zatoki itp. W takich warunkach naturalnych istnieją sprzyjające okoliczności dla powstania i rozwoju kultury lokalnej, która najczęściej bywa pozbawiona komunikacji z innymi kulturami. Brak owego styku mię-

---

¹⁴ Badania nad problematyką czasu idące w kierunku rozgraniczenia czasu fizykalnego i czasu przeżywanego zapoczątkował twórca fenomenologii Edmund Husserl. Na gruncie badań religioznawczych prowadzonych przez Mircea Eliade można z kolei spotkać się z pojęciem „czasu sakralnego”, mającego swoje specyficzne cechy, różniące go także od czasu fizykalnego.

¹⁵ Najczęściej spotykaną formą czasu kulturowego mogą być epoki kulturowe, wskazujące na występowanie autonomiczności danej kultury w danym przedziale czasowym, zawierającym początek jej istnienia, rozwój oraz zmierzch.

¹⁶ Przestrzeń peryferyjna jest niewątpliwie najtrudniejsza do zbadania oraz wskazania na jej podstawowe cechy ze względu na daleko posunięte zróżnicowanie w sferze aksjologicznej, utrudniające wydobycie podstawowych pierwiastków konstytuujących ową przestrzeń.

¹⁷ Występowanie przestrzeni peryferyjnej w poważny sposób utrudnia możliwość wytyczenia dających się sformułować granic między przestrzeniami kulturowymi.

dzykulturowego powoduje utrwalanie się własnych systemów zachowań, zwyczajów, a tym samym posiadanie warunków do tworzenia zamkniętego kręgu kulturowego. Brak komunikacji społecznej ze światem zewnętrznym jest w tym przypadku czynnikiem ułatwiającym konserwowanie zamkniętej przestrzeni kulturowej¹⁸.

Globalna przestrzeń kulturowa manifestuje się otwartością społeczną, zdolną do przekraczania granic aksjologicznych i mającą zdolność rozszerzania interakcji międzykulturowych. Pojęcie „globalności” może być pojmowane w różnorodny sposób. W przeszłości, kiedy brak było wiedzy odnośnie do realiów geograficznych, dotyczących kuli ziemskiej, poszczególne kultury rozwijające się w konkretnych warunkach naturalnych uznawały znaną im przestrzeń za globalną. Uniwersalizm ze swojej strony był wówczas traktowany jako charakterystyczny dla danej kultury, dla danego poznanego świata. Nawet jeżeli istniało przekonanie o istnieniu innych przestrzeni kulturowych, to były one wyłączone jako niemieszczące się w danej przestrzeni kulturowej, uznawanej jedynie za świat cywilizowany¹⁹. Ponadto należy również uwzględnić czynnik kosmiczny, występujący w dawnych wielkich kulturach starożytności. Przestrzeń kulturowa pojmowana była w takim przypadku łącznie z wymiarem kosmicznym. Wiązało się to najczęściej z wiedzą o charakterze sakralnym oraz tradycjami religijnymi, noszącymi swoje wyraźne kosmiczne odniesienia. Astrologia babilońsko-chaldejska jest najlepszym przykładem tego kosmicznego uwarunkowania kultury. Także opowieść biblijna o wieży Babel wskazuje na tego typu powiązanie. Podział na języki można traktować jako odejście od tradycyjnego uniwersalnego charakteru kosmicznej przestrzeni kulturowej na rzecz tworzących się kultur partykularnych, które potrzebowały swoich lokalnych przestrzeni.

W okresie antycznym w warunkach powstawania i rozwijania się kultury intelektualnej pierwiastki kosmiczne nie zaniknęły całkowicie, ale przyjęły już inny wymiar, dopasowując się do nowego paradygmatu. W filozofii antycznej znaleźć można wiele przykładów potwierdzających ten fakt. Odnosi się to zarówno do presokratejskiej filozofii przyrody, ale także do okresu klasycznego. W poglądach Platona występuje jeszcze wyraźne odniesienie do wymiaru kosmicznego, a także do odwoływania się do odrzucanego następnie przez Arystotelesa poglądu o zaginionym lądzie, jakim miała być Atlantyda. Innym tego rodzaju przykładem może być także filozofia stoicka z jej wyraźnym odwoływaniem się do wymiaru kosmicznego i zarazem formułująca tezę o kosmopolityzmie, wynikającym z metafizyki stoickiej.

---

¹⁸ Kategorie zamkniętości względnie otwartości społecznej są używane w sferze badań socjologicznych. W przypadku badań kulturologicznych znajdują także zastosowanie do próby określania postaw i zachowań wyrastających z odpowiednich założeń aksjologicznych.

¹⁹ Dla danej kultury to co pozostawało poza jej rdzeniem aksjologicznym było często uznawane jako obce, mające mniej znaczącą wartość albo wręcz jednoznacznie odrzucane. Pojęcie „barbarzyństwa”, które pojawia się w kulturach antycznych, jest tego najlepszym przykładem. Greckie pojęcie βαρβαρος oznacza cudzoziemca, a więc tego, który nie przynależy do danej społeczności. Jest on obcym.

Przestrzeń kulturowa przedstawiana przez myślicieli okresu antycznego i średnio-wiecznego zawiera w sobie często także odniesienia o charakterze imaginacyjnym, niemającym związków z realnością przestrzeni naturalnej. Występuje to pod postacią nierealnych krain, noszących na poły mityczny charakter. Powstałe w początkach nowożytności koncepcje utopijne były naturalną kontynuacją tego typu stanowiska. Utopia to przestrzeń pozbawiona realnej egzystencji w wymiarze materialnym, ale posiadająca swój intencjonalny charakter, nawiązujący do źródeł występujących w tradycji kultury europejskiej.

Postępujący proces racjonalizacji kultury europejskiej wpłynął niewątpliwie na nowe pojmowanie przestrzeni kulturowej oraz na jej przejawianie się w konkretnych stosunkach społecznych. Przykładem tego mogą być poglądy Christiana Daudela zaprezentowane powyżej. Zastanawiając się nad znaczeniem pojęcia „przestrzeni kulturowej”, a także budowy podstaw paradygmatu geokulturowego można wskazać na wiele konkretnych modeli, odnoszących się do stosowania tego typu podejścia.

Punktem wyjścia może być tu europejska przestrzeń kulturowa, kształtująca się od czasów antycznych. To właśnie ona stała się nośnikiem określonego systemu wartości współkonstytuujących stosunki społeczne w Europie. Zachodzi w tym przypadku charakterystyczna koincydencja między sferą wartości przejawiających się w danej przestrzeni kulturowej a procesami społecznymi. Przynależące do danej przestrzeni kulturowej wartości służą do formowania się struktur życia zbiorowego, przyjmujących różnorodne formy. Nie można uznać tego typu relacji za przejaw determinizmu kulturowego, ale raczej za zdolność do ich wzajemnego oddziaływania na siebie. Wzorce kulturowe zderzają się bowiem z konkretną sytuacją społeczną, co powoduje także oddziaływanie relacji społecznych na istniejący system wartości. Zachodzi więc tu określony stan napięcia, charakterystyczny dla przebiegu procesu społecznego. W analizie procesów społecznych konieczne staje się uwzględnianie owego stanu napięcia. Wszelkie innowacje, zmiany w systemie wartości znajdują odzwierciedlenie w realiach życia społecznego. Z kolei one wywierają wpływ na sferę aksjologiczną.

W warunkach powstającej równowagi między tymi obydwoma sferami dochodzi do stopniowego utrwalania danego systemu wartości i zachodzenia względnej stabilności systemu społecznego. Trwa to do momentu, w którym pojawia się kolejne napięcie prowadzące do następnych przewartościowań, ujawniających się w przestrzeni kulturowej. Osiąga ona wówczas swój nowy wymiar, znaczony pojawieniem się nowego systemu wartości. Stąd analizując europejską przestrzeń kulturową można dostrzec w niej wyraźnie następujące po sobie okresy, charakteryzujące się nowym wymiarem przestrzeni kulturowej.

W przypadku europejskiej przestrzeni kulturowej można obserwować charakterystyczny proces powstawania napięć między kulturami lokalnymi a kulturą uniwersalną (ogólnoeuropejską). Przy czym zachodzi w tym przypadku wzajemne oddziaływanie tych przestrzeni kulturowych na siebie. Kultury lokalne w określony sposób znajdują możliwość wyrazu w kulturze ogólnoeuropejskiej, stając się jej składnikami.

Daje się to zauważyć w poszczególnych okresach rozwoju kultury europejskiej. Uniwersalizm antyczny, przejawiający się głównie w wartościach intelektualnej kultury greckiej oraz w cywilizacyjnym modelu rzymskim, stał się tym czynnikiem, który miał istotne znaczenie dla dalszego procesu formowania się europejskiej przestrzeni kulturalnej. Średniowiecze to próba kontynuacji powyższych modeli w zmienionych warunkach społecznych i politycznych. Ale zarazem to jakże istotny utrwalający się podział między wschodnią (bizantyńską) i zachodnią (łacińską) przestrzenią kulturalną. Schizma wschodnia 1057 r. to tylko zewnętrzna data ostatecznie potwierdzająca ten podział. Powstanie dwu przestrzeni kulturowych w Europie stało się zasadniczym powodem dla pojawienia się w dalszych wiekach historii europejskiej napięć i konfliktów. Pomimo tych podziałów, zarówno dla Wschodu jak i Zachodu Europy, model rzymski pozostawał nadal wzorcem dla organizacji życia społecznego i porządku politycznego. Ekspansja osmańska w Europie również dokonywała się w nawiązaniu do celu, jakim było ustanowienie porządku rzymskiego, realizowanego na bazie islamskiego systemu wartości. Tak więc w tradycji kulturowej utrzymywał się nadal rzymski system wartości, związany z antycznym wymiarem przestrzeni kulturowej. Znajdowało to zastosowanie do modelu imperialnego, który próbowano z różnym skutkiem wcielić w życie.

W wymiarze aksjologicznym tradycja antyczna okazywała się nadal żywotna, przybierając w praktyce zróżnicowane formy wyrazu, wpływając na utrwalanie się wzorców uniwersalnych. Wszak to, co lokalne, partykularne też z tej tradycji czerpało. Zderzenie między wartościami uniwersalnymi a lokalnymi znalazło swój wyraz w warunkach europejskich przede wszystkim w odniesieniu do umacniania się pierwiastków autonomicznych, które znajdowały ujście w tworzeniu się świadomości narodowej. Naród stawał się nośnikiem autonomicznej przestrzeni kulturowej, która pozostawała jednak w żywym związku z wartościami uniwersalnymi, przynależącymi do europejskiej przestrzeni kulturowej. Reformacja stała się przejawem nowego systemu wartości, który umacniał elementy partykularne w stosunku do uniwersalnych, reprezentowanych głównie przez katolicyzm rzymski z jego centralną władzą papieską. Reformacja w dużym stopniu wpływała na umacnianie się pierwiastków narodowych, które znajdowały wyraz w rozwijającej się koncepcji państwa narodowego. Wojny religijne toczone w okresie nowożytnym w Europie były zewnętrznym przejawem owych sprzeczności, mających swoje źródło w sferze aksjologicznej.

Tak więc w rozwoju europejskiej przestrzeni kulturowej dokonywał się znaczący przełom, polegający na uzewnętrzniającej się sprzeczności między uniwersalnym i partykularnym charakterem europejskiej przestrzeni kulturowej. Miało to istotne znaczenie dla dalszego rozwoju stosunków europejskich. Szczególnie istotnym czynnikiem dla rozwoju europejskiej przestrzeni kulturowej stały się odkrycia geograficzne. Zmieniły one w decydujący sposób nie tylko wiedzę o świecie, ale stworzyły warunki do ekspansji kultury europejskiej poza dotychczasowe granice „poznanego świata”. Efektem procesu odkryć stał się kolonializm, pociągający za sobą podejście europo-

centryczne, które zaznaczyło się szczególnie silnie w epoce nowożytnej. Ekspansja wartości związanych z kulturą europejską poza granice kontynentalne zaznaczyła się w powstawaniu nowych przestrzeni kulturowych, silnie nasyconych pierwiastkami europejskimi. W efekcie tego procesu powstały obszary polityczno-społeczne świata (Stany Zjednoczone, Kanada, Australia, Nowa Zelandia), które stały się naturalnym „przedłużeniem” europejskiej przestrzeni kulturowej. Uformowało się pojęcie „Zachodu”, oznaczające *de facto* obszar zdominowany przez kulturowy rdzeń europejski.

W przypadku innych obszarów, które zachowały swoje własne pierwiastki kulturowe, nastąpiło gwałtowne wtargnięcie elementów przynależących do cywilizacji europejskiej, związane przede wszystkim ze sferą nauki i techniki. Tak więc dominacja Zachodu okazywała się być oczywista. Dopiero wiek XX przyniósł w tym względzie istotne zmiany, polegające na wzroście znaczenia przestrzeni kulturowych, mających odmienne od zachodniej kultury pierwiastki.

Przyjmując za podstawę dyferencjacji przestrzeni kulturowej, opierając się na czynnikach odnoszących się do poszczególnych stopni agregacji społecznej, można odwołać się do następującego modelu, obejmującego występujące typy przestrzeni kulturowych:

- grupowa (lokalna) przestrzeń kulturowa na najniższym poziomie agregacji,
- etniczna przestrzeń kulturowa,
- narodowa przestrzeń kulturowa,
- regionalno-kontynentalna przestrzeń kulturowa,
- międzykontynentalna przestrzeń kulturowa,
- globalna przestrzeń kulturowa.

Tym, co ma istotne znaczenie dla rozwoju przestrzeni kulturowej są relacje, jakie zachodzą między poszczególnymi jej stopniami agregacyjnymi, a co przybiera także postać stosunków między poszczególnymi przestrzeniami kulturowymi, wpływając na ich autonomiczność lub powodując jej osłabienie.

W przypadku europejskim można obserwować wyraźny proces ścierania się ze sobą poszczególnych przestrzeni kulturowych, co zaznaczyło się już w okresie antycznym w postaci formujących się systemów politycznych. Najwyraźniej zaznaczyła się opozycja między grecką *polis*, która wspierała się na niewielkich obszarowo strukturach państwowych, a połowicznie zrealizowanym macedońskim projektem imperialnym, a następnie *imperium romanum*. W okresie nowożytnym, kiedy doszło do powstania idei państwa narodowego oraz jego realizacji praktycznej, europejskie stosunki międzynarodowe wkroczyły w nowy okres rywalizacji między suwerennymi, niezależnymi państwami, dążącymi świadomie do zachowania własnej autonomiczności. Rozwój nowożytnej idei narodowej był związany nie tylko ze zmianami o charakterze polityczno-społecznym (uznaniem autonomii ludu jako głównego suwerena), ale także w dużej mierze ze znaczeniem czynnika kulturowego. Stał się on istotnym czynnikiem wspierającym postawy patriotyczne i umacniającym dążenia do niepodległości poszczególnych grup etnicznych i narodowych. Dotyczyło to zwłaszcza tych

narodów europejskich, które utraciły, względnie nigdy przedtem nie stworzyły podstaw dla własnej państwowości.

Nacjonalizm był jak najbardziej związany ze zdolnością do rozwijania własnej, autonomicznej przestrzeni kulturowej. Pozostawało to w sprzeczności z interesami imperialnymi poszczególnych mocarstw europejskich, które charakteryzowały się wielonarodową strukturą (monarchia naddunajska, Rosja, Imperium Osmańskie). Stąd też konflikty dziewiętnastowiecznej Europy oscylowały między sprzecznościami występującymi między mocarstwami europejskimi, a także wewnątrz poszczególnych mocarstw, w których narastał opór wobec hegemonii w stosunku do poszczególnych grup etnicznych i narodów wchodzących w ich skład.

Nie jest rzeczą przypadku, że to właśnie wtedy doszło do kreowania koncepcji wyjaśniających funkcjonowanie systemu międzynarodowego na podstawie gry sił uczestniczących w niej aktorów. Tym samym przyjęto deterministyczną interpretację stosunków międzynarodowych. Dwie wojny światowe oraz zmiany polityczno-społeczne, jakie powstały w XX w., w zdecydowany sposób oddziaływały na poszukiwanie nowych paradygmatów do interpretacji wydarzeń międzynarodowych. Nie zmieniły one jednak na tyle układu sił, aby można było oczekiwać zasadniczej zmiany o charakterze jakościowym. Nadal utrzymuje się bowiem – mimo istotnych zmian – zasadniczy podział we współczesnym świecie, który jest efektem występowania zróżnicowanych przestrzeni kulturowych. Mimo głębokich przeobrażeń, mających swoje źródło w procesie globalizacji, nie oznacza ona jednak odejścia od występujących linii podziałów, mających podstawy właśnie w sferze aksjologicznej, kulturowej i cywilizacyjnej.

W wymiarze kontynentalnym – odnoszącym się do Europy – podjęte próby integracji i stworzenia warunków do możliwości zjednoczenia Starego Kontynentu – wyraźnie wskazują na trudności, jakie wynikają z utrzymujących się nadal podziałów odnoszących się do partykularnych przestrzeni kulturowych, będących podstawą wartości narodowych. Nie wydaje się, aby w przypadku europejskim istniały realne szanse na stworzenie struktury federalnej. Bardziej realnym jest model konfederacyjny, względnie luźniejsza struktura polityczna, uwzględniająca autonomiczność poszczególnych przestrzeni kulturowych. Ponadto nadal jest otwarty problem homogeniczności europejskiej w szerszym ujęciu. Dotyczy to zwłaszcza Europy Wschodniej, a przede wszystkim Rosji jako tego kraju, który ma aspiracje zachowania odrębnego systemu wartości, różnego od systemu zachodnioeuropejskiego. Tożsamość rosyjska uznawana jest jako nie do pogodzenia z zachodnim systemem wartości. Ponadto w przypadku rosyjskim występują koncepcje zakładające stworzenie podstaw dla budowy trwałych stosunków ze Wschodem. Jest to związane z koncepcją eurazjatycką, zakładającą możliwość ściślejszej integracji z państwami azjatyckimi, a nie z europejskimi i stworzenie warunków do odbudowy struktury imperialnej Rosji.

Partykularyzacja przestrzeni kulturowych na terenie europejskim, mająca wielowiekowe tradycje, jest trudna do pogodzenia z programem szybkich i radykalnych

przekształceń, zmierzających do osiągnięcia zjednoczenia Europy. Integracja europejska i jej dotychczasowe doświadczenia wskazują wyraźnie na długotrwałość tego procesu. Tym, co niewątpliwie w tym przypadku jest widoczne, to istnienie wspólnych wartości europejskich, przejawiających się w pierwiastkach uniwersalnych obecnych w długiej historii Starego Kontynentu. W tym też znaczeniu można mówić o kulturze europejskiej, a ściślej o zachodniej, łacińskiej tradycji, która stworzyła podstawy europejskiej przestrzeni kulturowej. Obecnie występuje jednak określone napięcie między dążeniem do budowy europejskich struktur ponadnarodowych a strukturami partykularnymi, manifestującymi się w istnieniu państw narodowych. Nie oznacza to braku znaczenia europejskiej przestrzeni kulturowej, która przejawia się nie tylko zresztą w samym procesie integracyjnym, lecz także w sferze tych wspólnych wartości, które w ciągu wieków istnienia kultury europejskiej przybrały postać uniwersalną.

Kolejny problem jest związany z pytaniem o istnienie globalnej przestrzeni kulturowej. W znaczeniu teoretyczno-aksjologicznym europejskie koncepcje oświeceniowe zakładały naturalne dążenie do budowy globalnego układu stosunków społecznych. Punktem wyjścia było w tym przypadku przekonanie o powszechnym znaczeniu ludzkiego rozumu, który ma sam w sobie wymiar ogólnoludzki, wykraczający poza istniejące podziały. Tym samym jest możliwe stworzenie tego typu układu globalnego – opartego na założeniach racjonalnych, który gwarantowałby ludzkości dobrobyt i szczęście, przewyżczając istniejące dotychczas podziały.

Postępujący w wiekach XIX i XX dynamiczny rozwój gospodarczo-społeczny, którego skutki w coraz większym stopniu zaczęły przybierać charakter globalny sprawiły, że wzrastało przekonanie o możliwości realizacji w praktyce idei oświeceniowych. Doświadczenia dwu konfliktów światowych w XX stuleciu sprawiły, że tym bardziej zaczęło narastać przekonanie o konieczności realizacji projektów globalnych. Organizacje międzynarodowe uznano za najskuteczniejszy instrument do realizacji tego celu. Powołanie do życia Ligi Narodów, a następnie Organizacji Narodów Zjednoczonych było niewątpliwie próbą realizacji tego przedsięwzięcia. ONZ miała stać się załączkiem rządu światowego oraz globalnego ładu gospodarczego. Po upadku *imperium sovieticum* wydawało się, że proces globalizacji wkrótce doprowadzi do zasadniczego przełomu w sferze stosunków globalnych²⁰. Efekty procesu globalizacji zaczęły być obecne w poszczególnych sferach życia zarówno w swoim pozytywnym, jak i negatywnym znaczeniu.

Powstaje w związku z tym zasadnicze pytanie, czy rzeczywiście doszło do powstania globalnej przestrzeni kulturowej na tyle znaczącej, aby mogła ona wpływać na dalszy rozwój ludzkości i budowę nowej „społeczności światowej”. Istnieje nadal wiele poważnych wątpliwości odnośnie do tak formułowanej tezy. Zdecydowany opór

---

²⁰ Francis Fukuyama w swojej pracy *Koniec historii* wyraził przekonanie o końcu dotychczasowego układu stosunków międzynarodowych, związanych ze sprzecznościami między mocarstwami i otwarciu nowej ery, w której ład liberalno-demokratyczny stanie się powszechny.

budzi bowiem fakt istnienia regionalno-kontynentalnych przestrzeni kulturowych, które trudno mechanicznie łączyć z dążeniem do celu społeczeństwa globalnego, oparte na przesłankach liberalno-demokratycznych.

Polski autor Feliks Koneczny, badacz procesów cywilizacyjnych, już w okresie międzywojennym wskazywał na brak możliwości łączenia się cywilizacji między sobą. W jego ujęciu autonomiczność cywilizacyjna wyklucza możliwość hybryd międzycywilizacyjnych. Stąd też uważa on za niemożliwe stworzenie globalnej cywilizacji opartej na uniwersalnej przestrzeni kulturowej. Wskazuje natomiast na fakt istnienia cywilizacji europejskiej, która wywodzi swoje pierwiastki uniwersalne z tradycji łacińskiej²¹.

Pod koniec XX stulecia tezy F. Konecznego, w innym ujęciu teoretycznym i metodologicznym, pojawiły się w koncepcji amerykańskiego teoretyka Samuela Huntingtona, który zdecydowanie opowiedział się przeciwko tezie o globalnej przestrzeni kulturowej, wskazując na nieunikniony – w jego rozumieniu – konflikt międzycywilizacyjny występujący we współczesnym świecie²².

Czy istnieje więc determinizm kulturowy, który decyduje o przyszłym rozwoju ludzkości? Czy tezy dotyczące wpływu czynnika kulturowego mają istotne znaczenie dla stosunków międzynarodowych, rozumianych jako dyscyplina badawcza? Przede wszystkim wydaje się nieuzasadnione łączenie koncepcji przestrzeni kulturowej z ujęciem deterministycznym. Byłoby to bowiem zbyt radykalne i jednostronne stanowisko, nieznające uzasadnienia w samym funkcjonowaniu stosunków międzynarodowych. Natomiast znaczenie czynnika kulturowego dla wyjaśniania złożoności procesów zachodzących w sferze międzynarodowej jest bez wątpienia uzasadnione. Stąd też podejście odwołujące się do uwzględniania czynnika kulturowego w badaniach stosunków międzynarodowych jest do przyjęcia. Przy czym należy uwzględnić jego zmienny charakter, związany z poszczególnymi etapami rozwoju społeczności ludzkiej, w tym także w relacjach między grupami społecznymi na zróżnicowanym poziomie ich agregacji, uwzględniając stosunki międzynarodowe jako jeden z ich rodzajów. Wtedy wpływ czynnika kulturowego, a także przestrzeni kulturowej dla pojmowania i badania stosunków międzynarodowych okaże się adekwatny i we właściwy sposób wykorzystany. Rozwój społeczny zawiera w sobie poszczególne warstwy, w tym także aksjologiczną, związaną bezpośrednio ze sferą kultury. Stosunki międzynarodowe pozostają jednym z przejawów rozwoju społecznego i stąd zawierają *implicite* odniesienie do sfery wartości, a także kultury.

Paradygmat geokulturowy może być jednym z możliwych w podejściu analitycznym do stosunków międzynarodowych. Pozwala on na wydobycie tej warstwy w sto-

---

²¹ Swoje poglądy odnośnie do cywilizacji oraz praw rządzących ich rozwojem zawarł F. Koneczny w dwu podstawowych pracach: *O ład w historii* oraz *Wielości cywilizacji*.

²² Swoistym bestsellerem stała się praca S. Huntingtona *Zderzenie cywilizacji*, w której zaprezentował pogląd potwierdzający z jednej strony istnienie procesu globalizacji, „kurczenia się świata”, z drugiej jednak występowanie zdecydowanych sprzeczności międzycywilizacyjnych, których na podstawie istniejących aktualnie instrumentów politycznych, gospodarczych czy społecznych przezwyciężyć się nie da.

sunkach międzynarodowych, która jest związana bezpośrednio lub pośrednio ze sferą aksjologiczną. Jej znaczenie niewątpliwie we współczesnym świecie wzrasta. Zarówno jednostka i grupy społeczne, w tym narody, czy też szersze struktury społeczne, mające transnarodowy czy ponadnarodowy charakter są silnie związane ze sferą kulturową. Stąd też uwarunkowania kulturowe mają istotne znaczenie dla możliwości rozeznania współczesnych procesów społecznych, przebiegających na zróżnicowanych stopniach agregacji. W tym znaczeniu przestrzeń kulturowa staje się wyrazem wszystkich jakże złożonych procesów zachodzących także na arenie międzynarodowej czy to w wymiarze globalnym, regionalno-kontynentalnym, czy też lokalnym.

The geocultural model in the study of international relations

Summary

The subject of geographical space, considered from a variety of perspectives, occupies a key place in the study of international relations. The paradigm of geopolitics belongs to one of the most controversial of these perspectives. Geopolitics played a key theoretical and practical role in the 20th century (as a political doctrine). In the second half of the century the concept of geoculture began to appear. According to the French author Christian Daudel, geoculture was an innovative extension of the established geopolitical paradigm. The concept of geoculture addresses the relationship between natural and axiological space. The use of this concept in the study of international relations allows the scope of research to be substantially broadened and the significance of the cultural factor to be given proper weight in connection with the shaping and development of international relations. This applies to both historical and contemporary research. The ongoing process of European integration can also be analyzed from the perspective of the geocultural paradigm in terms of the relationship that exists between national and regional cultural spaces and pan-European cultural space.